
ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՈՐԲԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ Կ.ՊՈԼՍԻ «ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ» ՕՐԱԹԵՐԹՈՒՄ (1918-1924 ԹԹ.)

ՄԱՐԻԱՄ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Մուդրոսի զինադադարը հնարավորություն ստեղծեց, որ Յեղասպանությունից մազապուրծ հայերը վերադառնային իրենց բնակավայրերը, իսկ որբերը և ծեր կամ ապրելու համար կենսական պայմաններից զրկված անձինք (հիմնականում կանայք և աղջիկներ) ապաստան փնտրեին Կ.Պոլսում: «Ճակատամարտի» ռեպորտաժներում և խմբագրականներում օբյեկտիվորեն ներկայացվում էին վերադարձող տարագիրների առջև թուրքական իշխանությունների կողմից հարուցված դժվարությունները, որոնց հետևանքով գաղթականի կարգավիճակում հայտնված արևմտահայությունը կամ մահացու հիվանդանում էր, կամ սովամահ էր լինում տունդարձի ճանապարհին, կամ ծննդավայր հասնելով՝ չէր կարողանում տիրանալ իրենից խլված տուն ու տեղին, գույքին և հողակտորին:

Տարագիրների և որբերի հիմնախնդիրներին թերթն անդրադառնում էր «Վերապրողները», «Գավառի ծայներ» և «Հայկական կյանք» խորագրերով, ինչպես նաև «Մեր խոսքը» վերնագրով խմբագրականներում: «Ինչպես կը վերադառնան տարագիրները» վերլուծական հոդվածում¹ տարագրված հայերի վերադարձը բնորոշվում էր որպես նոր աքսոր: Գաղթականներից շատերը, Հայոց ցեղասպանության տարիներին մի կերպ փրկվելով, ապաստանել էին տարբեր գյուղերում, իսկ 1918 թ. նոյեմբերի վերջերից տեղական թուրք պաշտոնյաները նրանց բռնի տեղահանում էին՝ իբր թե նրանց բնակավայրերը պետության կողմից վերադարձվելու խոստումով²:

Գոնիայի կայարանում կուտակված հայ գաղթականներին բաժանվել էր 13 վրան, ինչը բավական չէր գաղթականների բազմությանը տեղավորելու համար: Նրանց մեծամասնությունը նիհար, դժգույն և ցնցոտիապատ էր: Հոգվածագիրը փաստում էր, որ վերջին 15 օրվա ընթացքում 25 հոգի մահացել էր

¹ «Ճակատամարտ», Կ.Պոլիս, 1918, թիվ 12:

² Նույն տեղում:

հենց այդ կայարանում³: Եվ դա այն դեպքում, երբ կառավարության որոշման համաձայն՝ Գոնիայի կայարան մտնող յուրաքանչյուր գնացքի 2 վագոնը պետք է տրամադրվեր հայ գաղթականների վերադարձի համար: Դրան հակառակ՝ «...բազմաթիւ հայ ընտանիքներ կայարանը կը սպասեն ցուրտին ու անձրևին տակ, և կայարանի հրամանատարը միշտ կը մերժէ իրենց վակօն տրամադրուելու համար եղած դիմումները»⁴: Ի վերջո Գոնիայի կայարանում գտնվող հայ գաղթականներին տրամադրվում է ապրանքատար 13 բաց վագոն: Դրանց մեջ տեղավորված 500 հայերը 2 օրվա ճանապարհը 10-15 օրում անցան, քանի որ գնացքի երթևեկության համար անհրաժեշտ քանակության ածուխը միտումնավոր միանգամից չէին տրամադրում, որ այդ օրերին տեղացող տեղատարակ անձրևի տակ բաց վագոններում խոնված հայերը մրսեին, հիվանդանային, մահանային⁵: Նույն վիճակի մեջ էին հայտնվել նաև Սուլթանիե կայարանում կուտակված 3000 տարագիր հիմնականում հայուհիները, որոնց սպառնում էր «Սպիտակ ջարդը» կամ հայերին առանց գենք-գինամթերքի կոտորելու նոր եղանակը⁶:

«Ճակատամարտը» համոզված էր, որ եթե թուրքական իշխանությունները կամենային, ապա հայրենիք վերադարձող հայ գաղթականները կապահովվեին գնացքի վագոններով:

Հայերին տեղահանելուց հետո թուրքական կառավարությունը նրանց դեռևս կանգուն մնացած տներում անմիջապես սկսել էր տեղավորել Բալկանյան պատերազմից Թուրքիա եկած իսլամ դավանող գաղթականներին և Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ հակառակորդի գրաված տարածքների իսլամ ազգաբնակչությանը⁷: Այսինքն՝ նրանց անվճար և անհատույց տրամադրվել էին հայերի տները, ունեցվածքը, մշակովի հողատարածքներն ու բերքատու այգիները, ինչպես նաև՝ պետական նպաստ, վառելիք ու սերմացու: Միննույն ժամանակ իրենց բնակավայրերը վերադարձող հայ գաղթականներին թուրքական իշխանությունները չէին տալիս նրանց ունեցվածքը, չէին տրամադրում պետական նպաստ և գոնե առաջիկա ձմեռվա համար՝ վառելիք, իսկ գարնանացանի համար՝ սերմացու⁸:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում, 1918, թիվ 20 («Ցիրուցան տարագիրները»):

⁵ Նույն տեղում, 1918, թիվ 12 («Ինչպես կը վերադառնան հայ տարագիրները»):

⁶ Նույն տեղում («Ո՞վ է պատասխանատուն»):

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Նույն տեղում, 1918, թիվ 28 («Միշտ հուսախաբ»):

Գաղթականների թիվն աստիճանաբար պակասում էր, որովհետև նրանց մի մասը վերադարձել էր հարազատ բնակավայրերը, իսկ մի մասն էլ, անսնունդ և անխնամ մնալով, մահացել էր: «Ճակատամարտի» հրապարակումները փաստում էին, որ Մուղղոսի գինադադարից հետո թուրքական «կառավարութիւնը հրահանգ տուաւ տարագրեալ Հայերը իրենց բնակավայրերը վերադառնալու»⁹: Երկրի ղեկավարությունը «...կ'արտօնէ, որ ամեն մարդ իր հայրենիքը երթայ, ճամբորդութեան ծախքերը և ապահովութիւնը երաշխաւորելով»¹⁰: Օրաթերթում տպագրված այս և բազմաթիվ այլ հոդվածներն ու ռեպորտաժները հակառակն էին վկայում: «Ճակատամարտը» գրում էր, որ թուրքական կառավարության «գործը խօսքին հակառակ» էր¹¹: Բերում էր հետևյալ փաստարկը: Ջինադադարից հետո վարչական կարգադրությամբ պետք է վերջ տրվեր հայերի հալածանքին, իսլամացված հայերը պիտի դառնային իրենց դավանած նախկին կրոնին, իսկ հայ որբերն ու բռնի առևանգված հայ աղջիկներն ու կանայք պիտի վերադարձվեին հայ համայնքին¹²: Գաղթական դարձած հայերը պետք է վերադառնային իրենց բնակավայրերը՝ վերստին տիրանալով իրենցից խլված «կալուածներուն և յափշտակուած ինչքերին»¹³: Հայկական գավառներից հասնող լուրերը, սակայն, վկայում էին, որ «...այդ բոլորը խօսքի սահմանէն անդին չանցան, ամեն բան կը մնայ Թալէաթի կարգադրութեան համաձայն»¹⁴: «Ճակատամարտը» պնդում էր, որ բռնի թրջացված հայ կանայք չէին կարողանում վերադառնալ դեպի քրիստոնեություն, և ըստ այդմ՝ նրանք չէին կարող հայ մարդու ժառանգորդը լինել, քանի որ արդեն համարվում էին թրքուիներ: «Կալուածներու խնդիրը գրեթէ անլուծելի է, որովհետեւ ամենաբարձր պաշտօնեաներէն մինչեւ ամենախոնարհը, միևնոյն յանկերգը ունին իրենց բերնին մէջ՝ Մարկոսին, Յարութինին, Յովհաննէսին կալուածները Շաքէին և Լուիֆֆիէին չիյնար»¹⁵: Թուրքիայի ներքին գործերի նախարարության կարգադրության համաձայն՝ «...տարագրեալներէն անոնք, որ կը վերադառնան և անձնապէս իրենց կալուածները կը պահանջեն, անմիջապէս պիտի ստանան, իսկ անոնք, որ անձնապէս չեն ներկայանար

⁹ Նույն տեղում, 1918, թիվ 20 («Իթթիհատական նոր դավ մը»):

¹⁰ Նույն տեղում, 1918, թիվ 25 («3000 հայեր թշուառութեան մատնուած»):

¹¹ Նույն տեղում, 1919, թիվ 106 («Խոսիլը բավական չէ»):

¹² Նույն տեղում:

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում:

(մեռած, կորսուած, կոտորուած), անոնց մօտաւոր կամ հեռաւոր ժառանգորդներուն չպիտի յանձնուին կալուածները»¹⁶: Այստեղից թերթը հետևություն էր անում, որ հայերի անտէր մնացած կալվածքները կամ պիտի մնային դրանք բռնագրաված թուրքերի ձեռքերում, կամ պիտի դառնային «արքունական կալուած»¹⁷: Այնինչ թուրքական կառավարությունն իրավական ու բարոյական ոչ մի հիմք չունէր այդպէս վարվելու համար: «Հայերու կալուածները անտէր չէին մնար, եթէ Հայերը իրենց կամքէն անկախ, բնաջնջումի դատապարտուած չըլլային: Կառավարութիւնը իրաւունք չունի այդպիսիներու կալուածները յափշտակելու: Այդ կալուածները պէտք է յանձնել ուղղակի տէրերուն, իսկ անոնց չգոյութեան պարագային, անոնց ազգականներուն: Իսկ այն կալուածները, որոնց ժառանգորդներուն ազգականութիւնը օրէնքի նախատեսած սահմաններէն հեռու են, պէտք է վերադարձուին պատկանեալ համայնքներուն», - ահա սա էր թերթի դիրքորոշումն այս խնդրում¹⁸:

«Ճակատամարտը» պահանջում էր թուրքական իշխանություններից պետական միջոցներով հոգ տանել հայ գաղթականների և որբերի խնդիրներն այնքան ժամանակ, մինչև նրանք կվերակազմավորվեն¹⁹: Նշում էր Թուրքիայի այն օրենքը, որի համաձայն՝ գաղթականությունը մինչև 7 տարի տուրքերից ազատված էր²⁰: «Թուրք կառավարութիւնը չի կրնար արդարութեամբ կառավարել»²¹, - եզրակացնում էր պարբերականը:

1918 թ. դեկտեմբերի 10-ին «Ճակատամարտը» անդրադարձել էր հայ գաղթականների վերադարձի և հայ որբերի հիմնահարցերի լուծման համար պետության հովանու ներքո ստեղծվելիք խառը հանձնաժողովի աշխատանքներին²²: Այդ հանձնաժողովում նշանակվելու էին հայ և թուրք անդամներ Բ.Դռան կողմից, ինչին համաձայն չէր օրաթերթը, ում համոզմամբ հայ անդամները պիտի ընտրվեին հայ ներկայացուցիչների կողմից և իրենց հրահանգներն էլ ստանային նույն աղբյուրից²³: Թերթը ձախողված էր համարում հայ գաղթականների անծրագիր վերադարձի որոշումը, ինչի հետևանքով

¹⁶ Նույն տեղում, 1919, թիվ 90 («Տարագիրներու կալվածները»):

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Նույն տեղում:

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Նույն տեղում:

²² Նույն տեղում, 1918, թիվ 16 («Որոշումը չի բավեր»):

²³ Նույն տեղում:

ավելորդ զոհեր էին գրանցվում ամեն օր: Տեղեկացնում էր նաև, որ պետությունն արդեն ցանկանում էր վերադարձած հայ գաղթականներին այլևս չտեղափոխել նրանց նախկին բնակավայրերը, այլ պահել այն վայրերում, որտեղ նրանք հայտնվել էին աքսորվելու կամ տարագրվելու պատճառով: Հենց այդ վայրերում պիտի «լուծում ստանային» նրանց կարիքները²⁴: Հայ-թուրքական պետական հանձնաժողովը և համաձայնական ուժերի կողմից հայ գաղթականների վիճակի ուսումնասիրության նպատակով կազմվելիք մարմինը պիտի լինեին հայ տարագրվածների բնակավայրերում և աքսորավայրերում՝ տեղում նրանց խնդիրներին ծանոթանալու և դրանց համար լուծումներ առաջարկելու նպատակով²⁵: Թերթը թերահավատ էր այդ հանձնաժողովների աշխատանքի նկատմամբ: Գտնում էր, որ Կ.Պոլսում և Օսմանյան կայսրությունից դուրս գտնվող հայկական կայացած գաղթօջախներում գործող ազգային կառույցները պիտի զբաղվեին հայ գաղթականների և որբերի հիմնախնդիրներով՝ համատեղ մշակված ծրագրերով ու ռազմավարությամբ:

Հայ գաղթականների և որբերի խնդիրների մասին հոգացող ազգային ընդհանուր մարմինը օրաթերթի կարծիքով կարիք ուներ համազգային կարող ուժերի համախմբման, համագործակցության, այդ թվում՝ Հայաստանի Առաջին հանրապետության աջակցության²⁶: Անհրաժեշտ էր գործել մի քանի ուղղությամբ: Նախ՝ համազգային տուրքի հավաքման և դրա շնորհիվ հայ գաղթականների ու որբերի խնդիրների լուծման մասին էր խոսքը²⁷: Երկրորդը՝ պոլսաբնակ մի խումբ փաստաբանների և իրավագետների կողմից նախաձեռնված հայ գաղթականների ապահովագրական գումարների և ընդհանրապես ցեղասպանված հայերից բռնագավթված հոգևոր և նյութական ունեցվածքի վերադարձի ու փոխհատուցման ուղղությամբ տարվող աշխատանքների կարևորումն էր թերթի կողմից²⁸:

1923 թ. Թուրքիայի Հանրապետության հռչակումից հետո արդեն իրենց հայրենիքից հայերին վռնդելու և ոչնչացնելու ծրագիրը բացահայտորեն սկսեց կիրառվել՝ հիմնավորվելով ընդունված օրենքներով ու կառավարական որոշումներով: «Ճակատամարտի» կարծիքով անհրաժեշտ էր անմիջապես իրավական ճանապարհով փորձել հայ համայնքին վերադարձնել ցեղասպանված

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Նույն տեղում:

հայերի կյանքի և գույքի ապահովագրական գումարները, ինչը «հարիւր հազարաւոր ոսկիներու կրնայ հասնիլ»²⁹: Թերթը գրում էր, թե բազմաթիվ հայ ընտանիքներ ամբողջությամբ կոտորված են և ժառանգորդ չունեն, շատերն էլ որպէս ժառանգորդ թողել են մի փոքրիկ որբուկ³⁰: Ըստ պարբերականի՝ «...ազգը առաջիններուն ուղղակի ժառանգորդը, իսկ երկրորդներուն փոխանորդը պէտք է դառնայ»³¹:

Թուրքական պետությունն էր իրականում պատասխանատու Հայոց ցեղասպանության, դրա հետևանքների և հատկապես հայ գաղթականների ու հայ որբերի հիմնահարցերի առաջացման և չլուծված մնալու համար, եզրակացնում էր թերթը³²: Հայ որբերին գտնելու և հավաքելու գործը բավականին բարդ էր: Թուրքերի մոտ փակի տակ պահվող հայ փոքրիկներին կարելի էր կորցրած համարել, որովհետև նրանց հիշողությունը պահպանած չէր լինի ազգային և ընտանեկան սովորությունները, մայրենի լեզուն³³: Անհրաժեշտ էր մտածված գործել՝ արդյունքի հասնելու համար: Հայ որբերին փրկնորելու, ցուցակագրելու, նրանց գտնվելու ճշգրիտ հասցեները նշելու գործով, ըստ թերթի, պետք է զբաղվեր հայ համայնքի կողմից այդ նպատակով ստեղծվելիք մեկ ընդհանուր մարմին, և ոչ թե դա պիտի արվեր հախուռն ու ցաքուցրիվ ուժերով³⁴:

Արամ Սաֆրաստյանը ցեղասպանությունը վերապրած հայ գաղթականների և որբերի խնդիրները լուծելու արդյունավետ գործիք էր համարում Ազգային գերագույն մարմնի կամ Ազգային խորհրդի ստեղծումը³⁵: Դրա մեջ պիտի մտնեին հայոց բոլոր կազմակերպությունների, միությունների, դասերի և խավերի ներկայացուցիչները³⁶: Ազգային խնամատարության գործին ընթացք տալու համար անհրաժեշտ էին նյութական մեծ միջոցներ³⁷: Խոստում էր թվերով: Որպես օրինակ բերում էր Հայաստանի Առաջին հանրապետությունը, որն իր խնամքի տակ եղած 15.000 որբի համար ծախսում էր ամսական 2.250.000

²⁹ Նույն տեղում, 1918, թիվ 18 («Մեր բոլոր իրավունքները անխտիր պաշտպանենք»):

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Նույն տեղում:

³² Նույն տեղում:

³³ Նույն տեղում, 1918, թիվ 16 («Շողերը փրկելու համար»):

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Նույն տեղում, 1919, թիվ 38 («Ազգային խորհուրդ»):

³⁶ Նույն տեղում:

³⁷ Նույն տեղում:

ռուբլի (յուրաքանչյուր որբի համար՝ ամսական 150 ռուբլի), տարեկան՝ 27.000.000 ռուբլի³⁸: Իսկ եթե իրենք պահեին Կ.Պոլսից մինչև Կիլիկիա ընկած տարածքում գտնվող 5000 որբի, նաև կերակրեին և օգնեին այդ տարածաշրջանում գտնվող կարիքավոր ու տարագիր դարձածներին, անգործ մնացած 5000 հայի, տեղափոխեին 30.000 գաղթականի ու որբի, ապա միջին հաշվարկով 3 ամսվա կտրվածքով կծախսվեր 1.106.000 ոսկեդրամ³⁹:

«Ճակատամարտը» հայ գաղթականության և որբերի խնդիրներին անդրադարձել է մեկ այլ կտրվածքով ևս: Հայոց ցեղասպանությունից մազապուրծ գաղթականներն ապաստան էին փնտրում հարևան երկրներում (հիմնականում Կովկասում և Սիրիայում.-Մ. Հ.), իսկ Հայաստանի Առաջին հանրապետության հիմնադրումից հետո նրանց մեծ մասը համախմբվում էր հենց այնտեղ՝ փրկված ու անկախ հայրենիքում: Նրանք հուսով էին, որ շուտով վերադառնալու էին Էրզիր՝ իրենց ծննդավայր հայրենիքը: Սակայն մինչև կհասներ այդ օրը, փորձում էին գոյատևել Հայաստանում, որտեղ մոլեգնում էր սովը, և չկային ապրուստի ու կեցության տարրական պայմաններ: Այնուհանդերձ, պետությունը հնարավորության սահմաններում անում էր ամեն ինչ՝ հայ գաղթականների և որբերի կյանքը փրկելու, նրանց կացարանի և գոյատևման հիմնահարցերը լուծելու համար: «Ճակատամարտը» առավելապես «Կյանքը Հայաստանի մեջ» խորագրի ներքո էր ներկայացնում հայոց պետության կողմից իրականացվող որբախնամ ու գաղթականների տեղավորման և նրանց խնդիրները լուծելու նպատակով կատարվող աշխատանքները:

Թերթն անդրադարձել է նաև արևմտահայոց վերջին պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոս Եղիայանի որբախնամ և որբափրկիչ աշխատանքներին: «Իմ առաջին գործերէս մէկը եղաւ տարագիրները խնամելէ զատ, որբերը հաւաքել փողոցներէն և իսլամներու տուներէն»,- գրում էր հայր Զավենն իր հուշերում⁴⁰: Մինչև 1922 թ. Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության և նրա ջանքերով ստեղծված հանձնախմբերի աշխատանքի շնորհիվ բռնաճուլումից փրկվել և հայ համայնքին են վերադարձվել հազարավոր հայ որբեր և առևանգված ու բռնի իսլամացված հայ կանայք և աղջիկներ: Մասնավորապես Առաքել Զաքրդյանի գլխավորությամբ գործող որբահավաք մարմինը 1919 թ. մայիսից 1921 թ. դեկտեմբերն ընկած ժամանակաշրջանում «Զեզոք տուն» կոչվող կա-

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ Նույն տեղում:

⁴⁰ **Զավեն արք.**, Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ, 1947, էջ 288:

ռույցի հետ «Պոլսոյ մէր գտնուած գրեթէ 4-5000 որբերէն 3000-ը ազատեր է թուրքերու քովէն»⁴¹: Գավառներում գտնվող հայ որբերի մեծամասնությունը «մնաց թուրքերուն ձեռքը. հարիւր հազարատու որբերէն շատ քիչերը կարելի եղաւ ազատել»⁴²: Պատրիարքարանը 1921 թ. սկզբներին զեկույցի տեսքով ամփոփել է իր որբախնամ և որբափրկիչ ծրագրերի արդյունքները՝ նշելով, որ 63.000 հայ որբեր դեռևս մնում էին մուսուլմանական ընտանիքներում⁴³: Թերթը հիշատակում էր այն փաստը, որ Զավեն Պատրիարքը՝ որպես ազգային իշխանության ղեկավար, հրապարակ էր իջեցրել 1.000.000 ոսկի հանգանակելու առաջարկը⁴⁴: Ազգային այս հանգանակությունը «Ճակատամարտը» պայմանավորում էր ազգային խնամատարություն ստեղծելու հրամայական անհրաժեշտությամբ⁴⁵:

Քննարկվող բոլոր հարցերի վերաբերյալ օրաթերթի առաջարկները, ինչպես նաև Եդեռնից մազապուրծ տարագրվածների իրավունքները մնացել են մերժված և ոտնահարված թուրքական իշխանությունների կողմից:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Ճակատամարտ» օրաթերթը մշտապես անդրադարձել է հայ գաղթականների և որբերի հիմնախնդիրներին: Ներկայացրել է նրանց համար Կ.Պոլսում և հայկական մյուս գաղթօջախներում իրականացվող ծրագրերը: Դրանց թվում պարբերականն առանձնացրել է Կ.Պոլսում գտնվող արևմտահայոց պատրիարքարանի բարեգործական ձեռնարկները: «Ճակատամարտը» առանձին խորագրի ներքո պատկերացում է տվել նաև Հայաստանի Առաջին հանրապետության կողմից հանուն հայ գաղթականների և որբերի իրագործվող պետական ծրագրերի մասին:

Քանալի բառեր – հայ գաղթականներ, հայ որբեր, արևմտահայոց պատրիարքարան:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 292:

⁴² Նույն տեղում:

⁴³ Մեքքոնյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 66:

⁴⁴ Նույն տեղում:

⁴⁵ Նույն տեղում:

**ПРОБЛЕМЫ АРМЯНСКИХ БЕЖЕНЦЕВ И СИРОТ В ГАЗЕТЕ “ЧАКАТАМАРТ”
(1918-1924 гг.), ИЗДАВАЕМОЙ В КОНСТАНТИНОПОЛЕ**

МАРИАМ ОВСЕПЯН

Газета "Чакатамарт" всегда уделяла внимание проблемам армянских беженцев и сирот, освещала на своих страницах программы, которые претворялись в жизнь в Константинополе и других армянских колониях. Среди них газета особо выделяла благотворительные начинания Западноармянской епархии, находящейся в Константинополе. Под отдельным заголовком "Чакатамарт" давала представление и о мероприятиях на государственном уровне, которые проводились для беженцев и сирот в Первой Республике Армения.

Ключевые слова – армянские беженцы, армянские сироты, Западноармянская епархия.

**PROBLEMS OF ARMENIAN REFUGEES AND ORPHANS IN "CHAKATAMART"
(BATTLE) NEWSPAPER (1918-1924) PUBLISHED IN CONSTANTINOPLE**

MARIAM HOVSEPYAN

"Chakatamart" (Battle) newspaper always paid attention to the problems of Armenian refugees and orphans. It published projects, which were implemented for them in Constantinople and in other Armenian communities. Among them, the newspaper pointed out the charitable initiatives of the Western Armenian Patriarchate of Constantinople. Under a separate heading, "Chakatamart" (Battle) also covered state programs implemented by the First Republic of Armenia for the sake of the Armenian refugees and orphans.

Key words – Armenian refugees, Armenian orphans, the Western Armenian Patriarchate.